

Ana KIRINČIĆ

Školstvo u austrijskoj pokrajini Istri od kraja 19. stoljeća do završetka Prvoga svjetskog rata

Ana KIRINČIĆ
Povijesno društvo otoka Krka

UDK 373(497.5-37Istra)"1861/1918"
Stručni članak

Devetnaesto stoljeće je stoljeće nacija jer su u njemu nastale mnoge nacije koje su osnovale svoje nacionalne države. Kod mnogih naroda koji su težili svojim državama probuđena je nacionalna svijest, ali nisu ih mogli osnovati zbog različitih zapreka. Hrvatske zemlje su poslije Nagodbe bile podijeljene na austrijski dio – Pokrajine Istra i Dalmacija i mađarski dio – Banska Hrvatska, Slavonija i Rijeka. U Pokrajinama Istri i Dalmaciji dolazi do borbe između istarskih i dalmatinskih Talijana koji su najmalobrojniji, a sebe smatraju Istrijanima koji ne nose grubu odjeću od domaćeg platna i opanke, a imaju sve – i novac, državu i vlast koju su dobili u Istarskom saboru zahvaljujući zakonu koji nije predviđao opće pravo glasa, nego pravo glasa prema imovinskom cenzusu. Nasuprot njih nalazi se istarski i dalmatinski puk, većinom ruralno stanovništvo, Hrvati i Slovenci koji su slušali staroslavensku misu, a u matične knjige upisivali se glagoljicom. Kod Talijana – najprije u Italiji, a potom i u Pokrajinama Istri i Dalmaciji – javlja se iredentizam čiji je cilj asimilacija hrvatskog i slovenskog stanovništva, denacionalizacija i pripajanje tih krajeva Kraljevini Italiji, odnosno stvaranje Velike Italije. Sve je to opravdavano tobožnjom zaštitom sunarodnjaka talijanske manjine u Pokrajinama te očuvanjem tobože ugroženog talijanskog jezika i kulture. Prijelomna godina bila je 1861., kada je osnovan i sazvan Pokrajinski sabor Istre koji će postati poprište sukoba talijanske manjine, ali parlamentarne i slavenske većine te parlamentarne manjine u sklopu kojega će se pojaviti narodni preporod u Istri. Iste je godine formuliran i prvi iredentistički program koji će u velikoj mjeri odrediti talijansko-austrijske odnose, ali i talijansko-hrvatsko-slovenske odnose.

Ključne riječi: Pokrajina Istra, iredenta, Pro Patria, Lega Nazionale, asimilacija, denacionalizacija i identitet.

1. Uvod

Cjelokupan obrazovni i odgojni sustav uvjetovani su potrebama razvoja određenog društva u određenom vremenu i prostoru. Posebno se to odnosi na dječje vrtiće i osnovnu školu čiji sustav djeluje na djecu te ih formira. Otoci Krk, Cres i Lošinj, kvarnerska obala i Istra činili su posebnu administrativnu jedinicu u Austro-Ugarskom Carstvu – Pokrajinu Istru do završetka Prvoga svjetskog rata, odnosno do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. U Pokrajini su živjeli Hrvati, Slovenci i malobrojni Talijani. Politički ciljevi Kraljevine Italije bili su dugoročno planirani i projektirani. Iskoristili su školu, njezinu odgojnu i obrazovnu funkciju nastojeći odnaroditi – denacionalizirati djecu u vrtićima, zabavištima i pučkim školama. Organizirali su nastavu koja je imala funkciju razgradnje dječjeg identiteta te tako namjeravali Pokrajinu najprije asimilirati, a poslije i pripojiti Velikoj Italiji. U tim nastojanjima prednjačili su talijanski iredentisti, najprije u Italiji, a poslije i u Pokrajinama Istri i Dalmaciji, austrijskim administrativnim jedinicama. Istodobno je Austrija vodila politiku germanizacije. Tako su se na malom prostoru Pokrajine sukobila tri svijeta – germanski, romanski i slavenski. Osnovana su društva najprije *Pro Patria*, zatim *Dante Alighieri* i *Lega Nazionale*, obilato financijski potpomognuta iz Italije. Suprotstavljaju im se nacionalno svjesni hrvatski i slovenski intelektualci u sklopu Društva Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru. Bila je to borba između Davida i Golijata. Hrvati i Slovenci borili su se za svoj opstanak kao naroda. Istodobno Istarski sabor u Poreču od svog osnutka vodi borbu za hrvatski jezik kao službeni. Kako će se odvijati taj sraz, ta borba od kraja 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata?

2. Osnovno školstvo u Pokrajini Istri od početka 19. stoljeća do 1869. godine

Sustavnije opismenjavanje djece počinje prvih desetljeća 19. stoljeća. Habsburška Monarhija, kasnije Austro-Ugarsko Carstvo, potpisuje Konkordat s Crkvom koja otvara Župne škole za svu mušku djecu od 6 do 12 godina. Uz glavne uglavnom dvorazredne, odnosno poslije trirazre-

dne škole otvaraju se i tzv. produžne škole opetovnice ili blagdanske škole za djecu od 12 do 15 godina. U gradu Krku otvorena je prva Župna pučka škola. Bila je namijenjena svoj muškoj djeci otoka. Iste godine otvaraju se škole u Pićanu i Žminju. Nazivale su se trivijalne jer su imale tri predmeta: čitanje, računanje i pisanje¹. Sljedećih dvadesetak godina pučke škole bit će otvorene u svim većim mjestima i gradovima Pokrajine. U početku djevojčice nisu polazile školu. Smatralo se da je polazjenje škole „gubljenje vremena“ za djevojčice. Prisutnost upisane djece na nastavi bila je slaba. To je jedan od razloga slabog uspjeha većine djece na kraju školske godine. Država nije sudjelovala u materijalnom uzdržavanju škola. Prebacila je to posebnim zakonom na Komunsku gradsku i župnu upravu. Učitelji su bili uglavnom svećenici. Razred koji je vodio jedan učitelj župnik brojio je 45 učenika podijeljenih u podgrupe vjerojatno po uspjehu. Nastavni jezici bili su njemački i talijanski. Samo je nastava vjeronauka bila na hrvatskom jeziku. Hrvatskim jezikom u nastavi služili su se učitelji samo kako bi objasnili neku njemačku ili talijansku riječ. Prevratne 1848./1849. godine, u kojima su izbile revolucije u više europskih država, pa tako i u Habsburškoj Monarhiji u čijem su sastavu bile i hrvatske zemlje, osjetile su se i u školstvu. Školske godine 1848./1849. razaslano je pismo austrijskog ministarstva za prosvjetu da se nastava u pučkim školama treba održavati na materijalnom jeziku. Autori triju knjiga na hrvatskom („ilirskom“) jeziku bili su trojica Vrbenčana – pop Franjo, pop Mate i pop Petar Volarić. Knjige su se koristile u cijeloj Pokrajini. Od tada do prestanka rada Župnih škola nastava će se održavati na hrvatskom jeziku. Učenici polaznici opetovnice učiti će njemački i talijanski radi daljnjeg školovanja. Opasnost od germanizacije je prošla, no pojavila se veća opasnost od talijanizacije. Osobito u Istri.² Iako su rad Župnih škola pratile mnoge nedaće, opismenile su veći broj djece i bile su odskočna daska za daljnje školovanje pojedinaca i plodno tlo za buđenje nacionalne svijesti i rodoljublja. Bile su to privatne škole bez većeg utjecaja države. Učitelje su postavljali biskupi. Upravu i nadzor nad svim školama imala je

1 U pedagogijama drugih europskih zemalja pojam trivijalne škole nije poznat. Naziv treba izvoditi iz latinske riječi trivium.

2 CUKROV 2001, 94-95.

Crkva. Postojale su dvije razine školskog nadzorništva u cijeloj Pokrajini. Vrhovni nadzornik za sve škole je u Biskupijama i mjesni školski nadzornik.

3. Počeci državnog – javnog školstva u Austro-Ugarskoj Monarhiji

3. 1. Početak javnog školstva

Župne pučke škole prestaju s radom donošenjem novog temeljnog Državnog zakona 1867. godine. Ovaj zakon uvodi obavezno školovanje - 14. svibnja 1869. godine donesen je Državni zakon u javnim pučkim školama, a 1870. njegova inačica za škole Pokrajine Istre.³ Prestaje školom upravljati crkvena vlast. Tim zakonom osnovno školstvo postaje prvi puta obvezno za svu djecu, i to u trajanju od 8 godina. Podignuto je na višu razinu. No ovaj zakon zadao je težak udarac hrvatskom školstvu jer svećenici više nisu mogli obavljati učiteljsku službu. Morali su se opredijeliti ili za svećeničku ili učiteljsku službu. Kako su se svećenici u velikoj većini izjasnili za ostanak u svećeničkoj službi, nedostajalo je učitelja pa su organizirani tečajevi za učitelje svjetovnjake u trajanju od tri do šest mjeseci. Škola u Dobrinju uklopljena je u novo ustrojeno c. k. Kotarsko školsko vijeće u Malom Lošinju. Ustrojeno je i općinsko vijeće za upravljanje školom. Vrhovnu školsku vlast obnašalo je Zemaljsko Pokrajinsko školsko vijeće u Trstu. Još teži udarac školskom sustavu zadale su odredbe članka 6 Zakona kojim je određeno da u nastavnom jeziku u školama odlučuju Pokrajinske školske vlasti po pribavljenom mišljenju organa koji održavaju školu u okviru Zakona. Ovom odredbom Zakon je uvelike obezvrijedio prava pojedinih naroda na škole na svojem jeziku predviđeno člankom 19 Austrijskog temeljnog zakona pretvarajući školska vijeća i Pokrajinski sabor u Poreču u mjesto stalnih borbi oko otvaranja škola na narodnom jeziku.⁴ Odredbe članka 6 iskoristit će i vladajuća talijanska struktura. Organizirani popisi stanovništva na kojima su postavljena pitanja ljudima ne koji im je materinji jezik, nego već koji im je uporabni jezik. Na svim službenim mjestima

.....
3 CUKROV 2001, 95-96.

4 CUKROV 2001, 97-98.

kod poslodavaca Talijana ili Austrijanaca uporabni jezik nije bio hrvatski već talijanski i njemački. Tako su konstruirani sasvim pogrešni podaci o broju stanovnika po nacionalnosti. Školske godine 1880./1881. u Pokrajini djelovale su ukupno 173 škole: 78 talijanskih, 29 slovenskih i 54 hrvatske, 10 mješovitih (hrvatsko–slovenskih) i dvije njemačke.⁵ Talijani su bili brojčano daleko najmanji, ali po principu izjašnjavanja o govornom jeziku imali su čak 24 škole više od Hrvata. Talijanske škole bolje su opremljene i organizirane. Hrvatske škole raštrkane su po međusobno nepovezanim selima. Na jednog talijanskog učitelja otpada u prosjeku 94 školskih obveznika, dok na jednog hrvatskog učitelja otpada čak 240 školskih obveznika podijeljenih u podgrupe.

Petorazredne i šestorazredne škole na hrvatskom jeziku nisu postojale. Najteže je bilo u porečkom i pazinskom kotaru gdje ne postoji nijedna škola na hrvatskom jeziku. U Pazinu su postojale samo tri pomoćne škole. Istovremeno za manjinsko talijansko stanovništvo djeluje u pazinskom kotaru čak 16 škola na talijanskom jeziku s 25 učitelja. U sljedećih dvadesetak godina otvorit će se niz škola, ali odnos vrsta škola i nastavnog jezika će uglavnom ostati isti. U mnogim hrvatskim školama morao se učiti talijanski jezik kao obvezatan predmet od drugog, trećeg, a u nekima čak i od prvog razreda. Bile su to škole u Gornjoj Vasi, Lanišću, Iloviku, Sv. Ivanu i Sv. Martinu na Lošinju, na otoku Krku u Korniću, Vrhu i Krasu, u Pazinu i još jedanaest istarskih mjesta gotovo isključivo naseljenim Hrvatima.⁶ Hrvatsko je školstvo krajem 19. st. u potpuno podređenom položaju. Unatoč većem broju škola, ne možemo govoriti o napretku hrvatskog školstva. Nejednak odnos vlasti koje nisu davale dozvole za otvaranje škola na hrvatskom jeziku dovodio je do nezdravih odnosa između malobrojnog talijanskog i većinskog hrvatskog stanovništva. Ti nezdravi odnosi često su rezultirali i nemilim događajima. Posljednja desetljeća 19. st. iredentistička mržnja već je silno napredovala. Dolazilo je i do nijekanja Hrvata i Slovenaca u Pokrajini, ne fizičkog jer ono nije moguće već duhovnog bića „naroda izišlog iz šume, primitivnog i bezličnog... rijetkog primjera intelektualne sterilnosti.“⁷

.....
5 CUKROV 2001, 99.

6 CUKROV 2001, 99.

3. 2. Osnivanje društva *Pro Patria* i *Dante Alighieri*

Osamdesetih godina 19. st. osnivaju se diljem Istre organizacije pod nazivom *Pro Patria* s ciljem „očuvanja talijanskog naroda“, a ustvari radi denacionalizacije hrvatskog i slovenskog stanovništva. O denacionalizaciji talijanskog naroda u Pokrajini nije moglo biti riječi jer talijanski je jezik bio u ekspanziji u školama. Njime se govorilo kao službenim jezikom i u Istarskom saboru. Organizacije *Pro Patrije* pokazat će već u svom početku razloge svog okupljanja i djelovanja. Cilj je bio jezičnim djelovanjem ostvariti teritorijalno osvajanje i pripajanje Kraljevini Italiji. Jezik je, dakle, samo sredstvo kojim će se postići cilj. *Pro Patria* ubrzo poprima isključivo politički karakter. Uvodi se talijanski jezik u škole u sredinama naseljenim hrvatskim, slovenskim i talijanskim stanovništvom, dakle u mješovitim i čisto hrvatskim krajevima. Nametala se talijanska kultura, provodila se nasilna talijanizacija. *Pro Patria* se dalje širi osnivajući ogranke. Društvo je u euforičnom raspoloženju često prelazilo granice zakonski dopuštenog. Imala je potporu i dobivala obilna sredstva od Italije. Jačina potpore ovisila je o stanju u Trojnom savezu osnovanom 1882. godine čiji je Italija bila član. Članstvo u Savezu potpisivala je svakih šest godina. Tako bi se potpora svaki put smanjivala u vrijeme potpisivanja pristajanja Savezu. Pred rat potpora Italije *Pro Patriji* nije se krila. Bila je otvorena.

Godine 1884. grupa bolonjskih intelektualaca osnovala je Društvo „Dante Alighieri“. Na tragu iredentističkih ciljeva moto je bio „Italija je stvorena, ali nije potpuna.“⁸ Prema tumačenju Društva, Istra i Dalmacija bile su samo „neoslobođene“ talijanske zemlje. Austrijske vlasti nisu vidjele ili nisu htjele vidjeti stvarnu djelatnost *Pro Patrije* unatoč upozorenjima hrvatskih i slovenskih zastupnika u Carevinskom vijeću. *Pro Patria* otvara niz talijanskih škola i vrtića obilato ih pomaže novčanim sredstvima, didaktičkim materijalom i dobro školovanim učiteljima. Učitelji dobivaju dodatke na plaću, imaju manje učenika i kvaliteta rada bila je svakako bolja. Austrijske vlasti konačno počinju shvaćati cilj Patrije i 1890. godine naređuju raspuštanje škola, vrtića i knjižnica na prostoru

7 CUKROV 2001, 100.

8 CUKROV 2001, 128.

Istre i Dalmacije. Na inzistiranje Kraljevine Italije iste te godine Vrhovni sud Austrije dopušta osnivanje novog društva *Lega Nazionale*.

3. 3. Djelovanje društva *Lega Nazionale* osnovanog 1891. godine

Lega Nazionale preuzima sve podružnice te pokretnu i nepokretnu imovinu svoje prethodnice. U početku je radila opreznije bojeći se reakcije vlasti. Najprije je pristupila prikupljanju financijskih sredstava. Bile su to obilne novčane donacije iz Italije i sredstva prebačena od Društva „Dante Alighieri“. Novac se iz raznih iredentističkih krugova Italije prebacuje tajnim kanalima. Prema pisanju tršćanskog tiska, sva djelatnost Patrije prema Leginoj djelatnosti bila je „dječja igra“. Lega osniva škole na čisto slavenskim područjima gdje talijanske djece ni nema. Nastava je, naravno, na talijanskom jeziku. Imena i prezimena djece upisuju se u dnevnik u talijanskom obliku. Učitelji su izvrsno pripremljeni Talijani koji ne znaju hrvatski jezik⁹. Pred početak Prvoga svjetskog rata Lega potpomaže 136 škola, što postojećih, što novoizgrađenih škola i vrtića. Škole koje je gradila bile su u potpunosti prilagođene Zakonu o otvaranju, uzdržavanju i polaženju javnih pučkih škola. Grade se u središtima školskih područja, zgrade su imale nekoliko katova, široke hodnike te velike i svijetle učionice (po zakonu svakom učeniku su pripadala dva metra na kvadrat). Mnoge od tih zgrada i danas služe svojoj svrsi. Mnogi roditelji nasjedali su talijanskoj propagandi i prihvaćali „robicu“, obuču, knjige i školski pribor te upisivali djecu u talijanske škole. Nisu svi prepoznavali da Lega u svojim privatnim školama zapravo mijenja identitet djece, da grubo zadire u njihovu nacionalnu i kulturnu pripadnost, izaziva neugodnosti i frustracije kod djece koja ne poznaju talijanski jezik na kojem ih talijanski učitelj obrazuje i na kojem im postavlja pitanja. Često su izvrgnuta poruzi i ismijavanju, osjećaju gorčinu i prate ih osjećaji poniženja. Jezik za čovjekov identitet ima tu svrhu da bude os kulturnog identiteta, a jezična raznolikost os je svakog identiteta. Pravo je svakog čovjeka da očuva vlastiti jezik i da se njime slobodno služi.¹⁰ Kako bi proširila svoju djelatnost, Lega osniva podružnice. Organizatori

9 CUKROV 2001, 154-160.

10 MAALOUF 2008, 122-123.

podružnica i njihovi čelnici bili su ljudi koji često nisu živjeli u tim mjestima i nisu bili ni u kakvoj vezi s lokalnim stanovništvom. Tako su osnovane i podružnice u Opatiji, Lovranu, te na otocima Krku, Cresu i Lošinju.¹¹ Svoj stav prema Legi izrazio je i Pokrajinski sabor u Poreču tako što joj je odobrio stalnu potporu u iznosu od 10.000 forinti godišnje unatoč primjedbama zastupnika Hrvata i Slovenaca. Takvu odluku donijela je talijanska većina 1904. godine u Saboru¹². Na otoku Krku, bez obzira na djelatnost *Lege Nazionale* i ranijih sličnih organizacija, nije se osjećala tako snažna talijanizacija. Razlog tome je veći broj intelektualaca, čitaonički pokret koji je poprimio velike razmjere, gdje se u čitaonicama čitalo nepismenim ljudima i objašnjavalo ciljeve talijanske iredente. Nacionalnu svijest budila je i Staroslavenska akademija u Krku koju je 1902. godine utemeljio krčki biskup Antun Mahnić, a članovi su bili s cijelog otoka. Iako je djelovala u rubnom kraju (kulturno središte bio je Zagreb), u potpunosti je odgovorila vremenu. Cilj joj je bio obnoviti glagoljanje, odnosno obavljanje službe Božje na staroslavenskom jeziku koje je stoljećima čuvalo jezik od zaborava. Glagoljanje je zamrlo krajem 19. stoljeća, a glagoljica je izašla iz javne upotrebe. Brojna izdanja transkribiranih glagoljskih misala i brevijara na latinsko pismo omogućila su obnovu glagoljice. Mahnić je pokrenuo i brojna glasila koja su upućivala narod kako unaprijediti svoja gazdinstva. Sve je to pripomoglo gospodarskom i kulturnom razvoju otoka, Kvarnera i Istre. Staroslavensko bogoslužje zabranjeno je u Istri u 19. stoljeću i zbog djelovanja iredente bilo ga je teško obnoviti.

3. 4. Osnivanje i djelatnost Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru

Godine 1893. odgovorili su hrvatski i slovenski intelektualci u Pokrajini osnivanjem svog društva Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru sa sjedištem u Puli. Takvo društvo osnovano je već ranije u Sloveniji sa sjedištem u Ljubljani. Družba je dobila dozvolu za rad od Pokrajinskog namjesništva u Trstu. Prvi predsjednik bio je Vrbenčan dr. Dinko Vitezić, a tajnik Matko Laginja. U početku Družba djeluje na planu poboljšanja i

.....
 11 Nismo uspjeli doznati gdje je bila podružnica na Krku i tko su bili njezini članovi.

12 CETNAROWICZ 2014, 227.

olakšanja života seljaka potičući u Istri razvoj gospodarstva osnivajući mrežu gospodarskih zadruga i „Mahnićevih“ Štedno-kreditnih zadruga nazvanih „posujilnicama“. Okuplja brojno članstvo. Prikuplja novac za otvaranje škola na hrvatskom ili slovenskom jeziku u krajevima u kojim takvih škola nije bilo. Donacije su u odnosu na Legine bile vrlo skromne. Posuđuje novac u posujilnicama bez kamata. Prodaje marke i šibice. Najviše je škola, naravno, na hrvatskom jeziku osnovala na prostoru istočne Istre i na Kvarneru. Na otoku Krku imala je škole u gradu Krku i na Gabonjini. Na desetu obljetnicu postojanja i rada 1903. godine imala je Družba sedam svojih škola na najugroženijem istarskom području. Godinu dana poslije na glavnoj godišnjoj skupštini u Bogovićima pokraj Malinske novi predsjednik Vjekoslav Spinčić (Vitezić se zahvalio na dužnosti zbog poodmakle dobi) iznio je podatak da Družba ima 14 škola s 19 učitelja te 2 dječja zabavišta.¹³

Godišnje skupštine Družbe održavale su se svake godine u drugome mjestu. Svaka skupština bila je i jedna velika politička manifestacija. Okupljali su se ljudi iz cijele Pokrajine, ne u svojstvu delegata, nego radi podrške. Bili su to pravi narodni tabori. Jedna od najvažnijih skupština bila je 1907. godine u Pazinu, na kojoj su se vijorile hrvatske zastave. Narod je pokazao svoju zrelost i nacionalnu svijest. Bez velikih financijskih sredstava, bez velebnih školskih zgrada, bez brojnog dobro osposobljenog i plaćenog učiteljstva, bez moćnih zaštitnika, Družba se suprotstavila svima: iredenti, Pokrajinskom saboru u Poreču, školskim vlastima u Trstu i Poreču, ali i dobro zaštićenoj Legi sprečavajući tako njezino pogubno djelovanje. Vlada u Beču bila je podrška radu Lege. Nije reagirala na talijanizaciju. U radu Družbe vidjela je opasnost od panslavizma. Talijanska iredenta je tu zaslijepljenost vlasti vješto koristila.¹⁴

13 RADETIĆ 1969, 176-178.

14 RADETIĆ 1969, 183.

3.5. Učiteljstvo u državnim i privatnim školama u Pokrajini

U Pokrajini su djelovale državne ili javne škole o kojima se brinula država i privatne škole koje su osnivale Lega i Družba. Osnivanjem javnog školstva učitelji i učiteljice bili su uglavnom osposobljeni na duljim ili kraćim tečajevima. Iz „Kronike“ pučke osnovne škole u Dobrinju vidljivo je da su na otoku nastavu održavali uglavnom učiteljice i učitelji rodom iz Dalmacije, a učiteljsku školu završavali su u Arbanasima pokraj Zadra, a poneki i u Dubrovniku.¹⁵ Učiteljice su dolazile i kratko su se zadržavale jer su često Dekretom premještane. Imale su status podučiteljica dok je nadučitelj ili ravnajući bio muški učitelj. U 19. stoljeću nije im bilo dopušteno udavati se, a ako se neka udala, morala je napustiti službu. Nisu ni mogle uspostaviti trajnu vezu jer su se u svakom mjestu zadržavale kratko (između 6 i 12 mjeseci). U „Kronici“ nazivane su „učiteljske sile“. Dekretom ministarstva 1914. godine naređeno je da se sve učiteljice trebaju upisivati i oslovljavati s gospođo bez obzira na to jesu li udane ili ne. U istarskim školama učitelji su najviše završavali škole preparandije u Kopru i Kastvu. U mjestima rada Općinsko školsko vijeće osiguravalo im je stan. U Dobrinju bila je to posebno građena kuća s dva stana za učitelje. Država im je određivala plaće koje su bile vrlo skromne. Odijevali su se, za razliku od mještana, u građansku nošnju i tako odjeveni održavali nastavu. Uz nastavu, održavali su i večernje tečajeve opismenjavanja za odrasle, pisali udžbenike za različite uzraste i iz različitih predmeta te priređivali svečanosti. Posebno svečane priredbe s govorima bile su za imendan cara i kralja Franje Josipa I. (4. listopada), kao i za obljetnice njegova dolaska na prijestolje. O caru i Monarhiji govorilo se u superlativima i s ushitom. Učitelji u Leginim privatnim školama bili su bolje osposobljeni, učeniji i mnogo bolje plaćeni. Često su uz plaću dobivali i darove. Uvjeti rada bili su im daleko bolji.

Nadzor nad državnim školama obavljali su nadzornici iz Kotarskih školskih vijeća i Zemaljskog vijeća u Trstu. Održavali su se i Kotarski stručni skupovi za učitelje. U kronologiji škole Dobrinj zapisano je da je

.....
¹⁵ *Krčki zbornik*, sv. 26. Posebno izdanje, sv. 20. Zbornik o Dobrinjštini, sv. 1. »Lietopis« i »Kronika« pučke/osnovne škole u Dobrinju (prir. Petar STRČIĆ), Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1992.

1913. godine školu posjetio nadzornik gimnazijski profesor Nikola Žic i izrazio zadovoljstvo radom učitelja.¹⁶

3. 6. Školstvo u Pokrajini do završetka Prvoga svjetskog rata

Uoči Prvoga svjetskog rata djelatnost Lege svakim danom jača. Uoči početka rata imala je 76 odgojno-obrazovnih ustanova, 20 večernjih škola za odrasle, 60 putujućih knjižnica i dodjeljivala je 280 stipendija.¹⁷ Legina djelatnost bila je otvoreno iredentistička, protuaustrijska i prvenstveno protuslavenska. Austro-Ugarska Monarhija nije se mnogo brinula o školstvu u Pokrajini. Škole su bile siromašne i slabo opremljene. Iz „Kronike“ škole Dobrinj vidljivo je da nije bilo novca ni za male popravke. Također je vidljivo da mnogih godina škola nije dobila ništa za uzdržavanje školskog vrta koji je obavezno morala imati za praktičnu nastavu učenika. Zapisano je da je samo ponekih godina dobila dostatna sredstva za kupnju jedne motike. Družba ulaže velik napor u organizaciju i širenje školstva na hrvatskom jeziku. Iako slabo plaćeni, učitelji su bili veliki entuzijasti. S oduševljenjem su poučavali djecu i odrasle. Širili su nacionalnu svijest. Pred početak rata izišle su dvije čitanke za hrvatski jezik čiji je autor bio Vladimir Nazor i koautor Nikola Žic. Čitanke su obavezno došle u primjenu. Sarajevski atentat 1914. godine Lega i iredentistički tršćanski krugovi dočekali su sa simpatijama vidjevši u tome početak rata koji će krajeve Pokrajine Istre i Dalmacije odvesti u krilo Italije. Početkom rata Italija je ostala neutralna. No to nije značilo odsutnost bilo koje političke akcije. Predmet razgovora bio je tko će više teritorija Italiji dati, Trojni savez ili Antanta. Italija je 1915. godine otkazala saveznički ugovor s Austrijom izašla iz Trojnog saveza i pristupila Antanti. Procijenila je da su Antantini saveznici mnogo darežljiviji. Ministarstvo unutarnjih poslova Austrije zabranjuje Legi Nazionale svaku daljnju djelatnost. Njezina djelatnost proglašena je protudržavnom. Usporedo s raspuštanjem lokalnih grupa raspuštene su i Legine škole i vrtići. Tamo gdje je Legina djelatnost bila najveća i u oštrom sukobu s lokalnim stanovništvom škole su razrušene te mnoge i zapaljene. Narod nije mogao

.....
16 Nikola Žic bio je dugogodišnji profesionalni tajnik Staroslavenske akademije u Krku.

17 CUKROV 2001, 185.

suzdržati svoj bijes. Ostale su prodavane lokalnim upravama, a mnoge su ostale kao škole, uz dozvolu Austrije, ali na hrvatskom jeziku.¹⁸ No ni otvaranje škola na materinjem jeziku neće moći spasiti umorno i trulo Carstvo od propasti.

U vrijeme Prvoga svjetskog rata neke su škole zatvorene, a u nekim se nastava održava tek povremeno. Uzrok tome je odlazak mnogo djece s majkama u progonstvo, logore, poljoprivredni i drugi radovi u domaćinstvima koje nema tko obaviti (očevi su na bojištima), glad, nedostatak obuće, vremenske nepogode i bolesti. „Kronika“ škole Dobrinj 1916. godine bilježi na dan 21. studenoga smrt cara Franje Josipa I. i svečane govore učiteljica te radost zbog dolaska novog cara Karla.

Zbog dugotrajne suše 1917. godina bila je osobito teška. Zavladaše glad i žeđ. Mnogo djece i staraca je preminulo. Družba je bila prinuđena zatvoriti i prodati svoje školske objekte kako bi vratila dugove posujilnicama. Glavna briga Družbe bila je kako spasiti djecu od sigurne smrti. Poduzeta je akcija preseljenja djece iz Pokrajine u Slavoniju zbog prehrane. U unutrašnjost Hrvatske (Slavoniju) prebačeno je iz Pokrajine oko 3000 mališana. Zbrinjavanje djece organizirao je u velikoj mjeri Viktor Car Emin, tajnik Družbe. U tome mu je pomagao i dr. Đuro Basariček, prvak HSS-a. Djeca su smještena u kotarevima Sv. Ivan Zelina, Nova Gradiška, Bjelovar, Garešnica i Križevci. Mnogi će se vratiti već 1918. godine, ali mnogi će biti smješteni i u domove ili će ih usvojiti druge obitelji.¹⁹ „Kronika“ škole Dobrinj bilježi da je školu prestalo polaziti sedmero učenika „zbog preseljenja u Hrvatsku“, a dvoje djece je umrlo.

Škole su 1918. godine po nekoliko mjeseci zatvorene zbog španjolske gripe ili španjole, kako su je ljudi nazivali. Smrtnost je bila velika. U „Kronici“ škole Dobrinj zapisano je da su učitelji i mještani 31. listopada 1918. doznali da je propala stara i trula Austro-Ugarska. Upravitelj učitelj A. Kraljić dalje s oduševljenjem piše da je „lijepo ka se može ovako pisati, kako srce čuti, a ne kad smo prije natjerani grubom silom premda protiv svom osvjedočenju morali u zvijezde kovati Austriju i Habsburgovce.“²⁰

18 CUKROV 2001, 188-192.

19 RADETIĆ 1969, 241-243.

20 Krčki zbornik, sv. 26. Posebno izdanje, sv. 20. Zbornik o Dobrinjštini, sv. 1. »Lietopis« i »Kronika« pučke/osnovne škole u Dobrinju.

Godine 1918. uslijedila je Pariška mirovna konferencija i nakon nje potpisivanje mirovnih sporazuma. Dana 29. listopada proglašena je na teritoriju Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine Država SHS koja se 1. prosinca 1918. godine ujedinjuje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Premda se to ujedinjenje pripremalo, u školama se u opetovnicama (peti i šesti razred) učila samo nacionalna povijest, i to u velikoj mjeri zasnovana na mitovima. O narodima s kojima je Država SHS ušla u zajednicu nije se učilo ništa. Ti se narodi nisu međusobno poznavali, nisu imali zajedničku povijest i nisu bili pripremljeni za suživot pa će tu biti prostora za brojne stereotipove i nerazumijevanja kod svih naroda. U Hrvatskoj se učila samo nacionalna povijest sve do 1929. godine. Razlog je u nesređivanju i nebrizi za školstvo vlade Kraljevstva SHS.²¹ Otok Krk poslije kratke D'Anunzijeve avanture i potpisivanja mirovnih ugovora ulazi u Kraljevstvo SHS zajedno s Kvarnerom. Otoke Cres, Lošinj i Istra okupirala je Kraljevina Italija koja će odmah krenuti u obračun s hrvatskim školama i zatvarati ih. Jedina je do 1929. godine, zaboravljena od svih, radila škola na Iloviku. To je izazvalo osudu i vrlo oštre proteste ne samo slavenskih predstavnika u talijanskom Parlamentu, nego i talijanske napredne javnosti uopće. Mogućnost učenja hrvatskog jezika dva sata tjedno u sklopu dodatne nastave nestat će već 1926. godine. Lega je obnovljena u Istri i poslije 1922. godine mnogi njezini učitelji, učenici i stipendisti bili su perjanice fašističkog pokreta. Kako bude napredovala ukupna fašizacija talijanskog društva, tako će napredovati i fašizacija škole.

4. Zaključak

U članku je opisan dio jednog velikog procesa koji se odvijao u drugoj polovici 19. stoljeća pa do kraja Prvoga svjetskog rata među Hrvatima i Slovencima. Bio je to narodni preporod kao proces oblikovanja modernih nacija: Hrvata i Slovenaca (u Dalmaciji Hrvata i Srba). S druge strane Jadrana događao se Risorgimento preko ujedinjenja talijanskih zemalja. Za istarske Talijane taj pokret nije završio. Pokrajine Istra

.....
21 PETRUNGARO 2009, 21.

i Dalmacija postale su „neprijojene“ zemlje i cilj pokreta iredenta bio je njihovo pripojenje. Hrvatski i slovenski intelektualci – preporoditelji bore se za jezičnu ravnopravnost. U prvoj fazi pokreta za jezičnu ravnopravnost doživljavaju poraz. Zato u drugoj fazi pokreta otvaraju široki front podizanja nacionalne svijesti širih slojeva. Važnu ulogu imaju vrtići i škole, kako za Hrvate i Slovence u očuvanju hrvatskog i slovenskog jezika tako i za Talijane iredentiste za talijanizaciju i asimilaciju slavenskog stanovništva te kasnije pripojenje tih krajeva Kraljevini Italiji. Na tom malom prostoru Hrvatske sukobila su se tri svijeta: romanski, germanski i slavenski. Prvi svjetski rat umrtvio je školstvo i kulturu općenito, no sve te nedaće i fašizam u Istri nakon rata nisu razorile identitet.

LITERATURA

BERTOŠA, Miroslav, *Istra, Jadran, Sredozemlje. Identiteti i imaginariji: feljtoni, elzeviri, kolumne*, Dubrovnik – Zagreb: Durieux i Dubrovnik University Press, 2003.

CETNAROWICZ, Antoni, *Narodni preporod u Istri (1860-1907)*, prevela s poljskog Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb: Srednja Europa, 2014. Prijevod djela: *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860-1907*, Kraków: Historia Iagellonica, 2010.

CUKROV, Ante, *Između obrazovanja i denacionalizacije. Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula: C.A.S.H. (Biblioteka Histria Croatica. Hrvatsko školstvo u Istri, knj. 3), [2001.].

DINER, Dan, *Razumjeti stoljeće: općepovijesno tumačenje*, preveo s njemačkog Sead Muhamedagić, Zaprešić: Fraktura, 2013. Prijevod djela: *Das Jahrhundert verstehen: eine universalhistorische Deutung*.

KATUNARIĆ, Vjeran, *Putovi modernih društava. Izazov historijske sociologije*, Zagreb – Zadar: Izdanja Antibarbarus (Biblioteka Antibarbarus) i Sveučilište u Zadru, 2012.

KIRINČIĆ, Ankica, „Osnovno školstvo u XIX. stoljeću“, u: *Povijest osnovne škole u gradu Krku*, ur. Milana JURINA, Krk – Rijeka: Adamić/Rijeka – Osnovna škola „Fran Krsto Frankopan“, 2005., 59-60.

Krčki zbornik, sv. 26. Posebno izdanje, sv. 20. *Zbornik o Dobrinjštini*, sv. 1. STRČIĆ, Petar (prir.), »Lietopis« i »Kronika« pučke/osnovne škole u Dobrinju, Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1992.

MAALOUF, Amin, *U ime identiteta. Nasilje i potreba za pripadnošću*, preveo Živan Filipi, Zagreb: Prometej (Biblioteka Duhovna baština), 2008. Prijevod djela: *Les Identités meurtrières*.

MOMBAUER, Annika, *Uzroci Prvog svjetskog rata. Kontroverze i konsenzus*, s engleskoga prevela Karmela Cindrić, Zagreb: Naklada Ljevak (Biblioteka Kultura i civilizacija), 2014. Prijevod djela: *The Origins of the First World War*.

50 godina žminjske osmogodišnje škole, ur. Anđelko Pucić, Žminj: Osnovna škola „Vladimira Gortana“, 2004.

PETRUNGARO, Stefano, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918. – 2004. godine*, preveo Franko Dota, Zagreb: Srednja Europa (Biblioteka Pitanja i kontroverze), 2009. Prijevod djela: *Riscrivere la storia. Il caso della manualistica croata (1918-2004)*.

Povijest osnovne škole u gradu Krku, ur. Milana JURINA, Krk – Rijeka: Adamić/Rijeka – Osnovna škola „Fran Krsto Frankopan“, 2005.

RADETIĆ, Ernest, *Istarski zapisi*, Zagreb: vlastita naklada, 1969.

Ana KIRINČIĆ

Schooling in the Austrian province of Istria from the close of the 19th century to the end of the First World War

Summary

The 19th century was the century of nations, because during it many nations were established which then went on to form their own nation states. National consciousness arose among the many peoples who aspired to have their own states, but they were unable to establish them. After the 1867 Compromise between Austria and Hungary, the Croatian territories were divided into Austrian (the provinces of Istria and Dalmatia) and Hungarian parts (Civil Croatia, Slavonia and the city of Rijeka). In the provinces of Istria and Dalmatia, a struggle broke out. On one side were the Istrian and Dalmatian Italians, who were the fewest in number but who considered themselves genuine Istrians and Dalmatians who did not wear clothing made of coarse homespun fabric and *opanci* (traditional peasant leather footwear) and who had everything – money, the state and the power granted to them in the Istrian Diet thanks to a law that did not stipulate universal suffrage but rather franchise based on property requirements. They were opposed by the Istrian and Dalmatian commoners, mostly rural inhabitants, Croats and Slovenes who attended mass delivered in Church Slavonic and wrote records in their registers in the Glagolitic script. Irredentism grew among the Italians – first in Italy itself, and then in the provinces of Istria and Dalmatia. Its goal was to assimilate the Croatian and Slovenian populations and to denationalize and annex these territories to the Kingdom of Italy, i.e., to create a Great Italy. All of this was justified by the supposed protection of their countrymen, the Italian minorities in the provinces, and to preserve the supposedly threatened Italian language and culture. A watershed year was 1861, when the Provincial Diet of Istria was established

and convened. It would become the focus of conflict between the Italian minority (albeit with a parliamentary majority) and the Slavic majority population (with a parliamentary minority). The national awakening in Istria emerged against this backdrop. The first irredentist programme appeared that same year; it would largely dictate the course of Italian-Austrian relations, as well as Italian-Croatian-Slovenian relations.

Key words: province of Istria, irredenta, *Pro Patria, Lega Nazionale*, assimilation, denationalization and identity.